

Márkus Béla

A „világ-egész” hitelessége

Szakolczay Lajos székfoglaló előadása elé

Ha periódusos rendszerbe – nem a Mengyelejev-félébe – állítanám a most a széke foglalására váró Szakolczay Lajos, írói álnevein Kanizsai Bálint, illetve Bagolai Polikárp munkásságáról ez idáig mondott laudációimat, akkor az alakulna ki, hogy nagyjából tízévenként adatott meg méltatnom, köszöntenem, ami biztat megígérni: ha beleegyezik, akkor újabb tíz év múlva is üdvözlőné, azaz laudálnám. Talán könyvebben is menne, mint tíz évnek előtte s mint most, amikor pedig egy hivatalos, államilag ellenőrzött közlemény már segített tisztázni, amivel korábban annyit bajlódtam. Nevezetesen, hogy kicsoda is ő, aki hol öreg gavallérként és üstfoldozóként nevezi meg magát, hol csavargónak – egyik kötete címe ez: *A csavargó esztétikája* –, hol a „végtelen vándorutak napszámosának”, „lótó-futónak” és még több mindenféle valakinek. Például lisztes arcú bohócnak, a Harlekin-típus paprikajancsis alakváltozatának, sőt, hogy ne csak a cirkusz világából vegyen mintát, az állatok körében keresett, s rálelt a kihalófélben lévő bivalyokra. Helyettük aztán az „összmagyarságban gondolkodó marhákat” választotta.” Ők a naivak, mert azt hitték, a Trianon megszabdalta ország, nemzet kulturális vérkeringését főntartani: „szolgálat”. Az önmegnevezések most már mellőzhetőek, s újabbakon sem kell törnie a fejét. Hiszen ország-világ előtt kihirdettetett a minap lótása-futása eredménye. A Széchenyi-díja indoklásakor: „az irodalom, a színházművészet, a képzőművészet, illetve az opera műfajában egyaránt hiteles és értékorientált, ugyanakkor tudományos igényű és példamutatóan elfogulatlan műkritikusi életműve, valamint a határon túli, főként az erdélyi magyar szépirodalom széles körű megismertetését szolgáló sokoldalú tevékenysége elismeréseként”.

El kellene fogadnia hát a műkritikus megjelölést, s ha – mint a Kődöbocz Gábor készítette leggazdagabb, legszínesebb, az életébe és az életművébe is bepillantást engedő interjúban tette – bohókás kedve mégis „hülyéskedésre” indítaná, fejtegethetné, milyen üst képe, testet, pontosabban tárgyat öltött látványa lebegett s lebeg a szeme előtt, amikor róla beszél. Azé, amelyikben zsírt sütnék, lekvárt, nagyüstit, netán pálinkát, kisüstit főznek s melyik aztán kilyukad? Akármint is, kardinális kérdés: ki lyukasztja, vagyis ki égeti ki az üstöt. Mondanám, félszegen, sanda gyanúm, hogy nemegyszer: Ő maga. Kiéget, éget, hogy utána öreg gavallér módjára foltozhasson, eredeti nevéhez, a Vargához is illően. Mintha egy lovag reinkarnálódott volna benne, általa, aki egy ma élő Andersen modellje lehetne, a rendíthetetlen ólomkatonáé. De mintázhatnák ekképp azok a szobrászok, festők, grafikusok is, akiknek a tárlatairól pár napja jelent meg *A táj lélekarca* című, az utóbbi tizenöt évben írott esszéi, kritikái zsebbe, viharka-

báztsebbe való alig több mint ezer oldalas gyűjteménye. Pusztán a nevük felsorolása kitöltené a székfoglaló időkereteit, s akkor hol volnának azok, akik tíz évvel ezelőtt a lakiteleki Antológia Kiadó gondozásában megjelent köszöntőkötet író-költő szerzői voltak, a könyv címéhez – *Határtalan* – illően határtalan megbecsülésüket, tisztelüket és szeretetüket öntve versbe, vallomásba. A tisztesség azt kívánná még, hogy ha másképp nem, legalább futólag megemlítsék a pótolhatatlan missziót betöltő *Napút* folyóirat melléklete, a Levélfa 46. is, ahol mint egy májusfát díszítik, bokrétázzák fel legfrissebb születésnapja, a 80. alkalmából. Az ősz gavallért, a tavasz hírnökét, mert – ahogy a Czine Mihállyal és Görömbei Andrással együtt méltatott Bertha Zoltán, az igazi „utód”, a nemzetiségi irodalmak ismeretében egyenrangú partnere írja – a születésnapja „mintha mindnyájunkat megfiatalító ünnep lenne (...), mindjárt az életvidámság és a jó kedély fog el minket, mindaz, amit az ő egész lénye és habitusa sugároz”. Micsoda ellentmondás akkor, hogy Lajosunk, drága jó Lajosunk dühös természetűnek tudja magát, kitől idegen a szelídség és az alázatosság. Ki előtt viszont, mégis, „rettegő tisztelőjeként” vonult el némely íróember – Szilágyi Domokost idézve, akinek, mellesleg, a nagyságát, költészete klasszikus voltát Magyarországon elsőként hirdette. Rendíthetetlen is meg rettegett is? Modellje lehetett volna rettenetes Réz úrnak, Fodor Sándor játéka, a *Csipike, az óriástörpe* hőséneke? Az ábrázolatok után egy, a választott nevéhez, a cseh–morva határ mentén fekvő Szakolcához kötő tréfás köszöntő: Szakolczay az, aki „kritikát ír szakócéval”.

Ezt a képzeletbeli fejszét, kőkorszakbeli baltát igazából már pályája kezdetén, 1968-ban a kezében tarthatta. Hiszen legelső önálló kötete, az 1984-ben kiadott *Dunának, Oltnak* mottójaként két provokatív idézetet választott. Montesquieu-től ezt: „Amikor elmegyek valamely országba, nem azt vizsgálom, vajon jók-e ott a törvények, hanem azt, hogy végrehajtják-e a meglévőket, mert jó törvények mindenütt akadnak”. Berzeviczy Gergelytől pedig, akinek a kilétén már eleve törhették a fejüket az illetékesek, s meglepődhettek tán, hogy kapcsolatban volt a magyar jakobinusok mozgalmával, s hogy az igazságtalan pereket névtelen röpiratban ítélte el, a felvilágosodáskori szereplőtől tehát az alábbiakat: „Munkámban sok van, ami tetszhetik az udvarnak, de van sok más is, ami visszatetszhetik néki. Másoknak talán még több nem lesz ínyére. Nem fogok tetszeni minden olvasónak, de nekem se tetszik minden olvasó”. Egyenes beszéd, öntörvényű megnyilatkozás. Az első kötetes kritikus üzenete az udvarnak, a mindenkoriak, s üzenete azoknak az olvasóknak, akik rögtön az udvarhoz fordulnak, ha nem tetszik nekik valami. És egyenes beszéd, az irodalomtörténeti pályá egészét tervként megalapozó a fülszövegé is. „Szerencsétlen ember vagyok, mert van egy kitörölhetetlen rögeszmém – vallja, egyszerre tágasra s szűkösre rajzolva az álmait, ekképpen: – Ha álmodom, csak azt: egyik reggel betoppanok valamelyik könyvesboltba, s uramisten, hinni sem akarok a szememnek: a világ bármely táján megjelent magyar könyv ott sorakozik a polcokon. Nem fejjel lefelé, nem a pult alatt,

nem szellemi dugárúként, táskából táskába, szatyorból szatyorba vándorolva, hanem tisztességgel, rendesen, ahogy az egy magyar könyvhöz illik”. Azóta, mind a mai napig, sőt ma még inkább, mint tegnap, alighanem csak nehéz álmai lehetnek, de hát álmodjon másról, celebekről s ne a könyvesboltokról. Mindenesetre a tegnap hirdett s ma is érvényes hitvallása így folytatódott. Tágabb lesz a magyar irodalom, ha Cs. Szabó László esszéi, Határ Győző drámakölteményei, Tűz Tamás, Vitéz György, Fáy Ferenc, Faludy György versei – s itt megállhatunk, levelezésük frissen megjelent gyűjteményére híva fel a figyelmet – és a párizsi Magyar Műhely alkotóinak, Nagy Pálnak és Papp Tibornak „vers-kép-objektjei”, Borbándi Gyula és Albert Pál irodalomtörténeti tanulmányai és kritikái olvasójukra találnak itthon. Ezt tartaná, írja ugyanitt, eszményi állapotnak. Ezért igyekszik igazodni Illyés Gyulának az egyetemes magyar irodalmat jellemző szép metaforájához, az *ötágú síp*hoz. Azt tekintette tehát – mint az említett interjúban a rendszerváltozás után is nyomtatékosította – „példának, illetve feladatnak”, hogy összehangolja ama sípokat. Utóbb rádöbbenhetett azonban, hogy azzal a nemzeti klasszikusunkkal, Illyéssel, aki a szocializmus idején először mondta ki, hogy a magyarság a szomszéd államokban „már-már apartheid sorsban él” (*Válasz Herdernek és Adynak*), a demokrácia nem tudott mit kezdeni. Miközben metaforája – a „haza a magasban” – a magyarság, a nemzet lelki, szellemi egyesítésének jelszava lehetne, aközben a művelődéspolitikai (ha van ilyen) díjazza, ha a költőt, az olyan nagy versek szerzőjét, mint a *Bartók*, az *Árpád*, az *Egy mondat a zsarnokságról* s annyi más, ócsárolja valaki. Szakolczay mester – ahogy a baráti körében hívják – mintha idejekorán érezte volna (érezte is!) ezt a korforduló hozta veszélyt, hogy arra az *Alföld*ben 1991-ben lezajlott vitára utaljak, amelyhez egyik kötete, *Korfurdaló* című írásával szólott hozzá, Szerdahelyi István írása, a *Köpnöyfordulón* miatt furcsálkodva. A *magyar irodalom története 1919-től napjainkig*, a kézikönyv 6. kötete megannyi „baklövése”, tévesztése – sorolta ezeket – alkalmából (s nem ürügyén!) ironikusan hangoztatta, hogy (az esztéta szavával) a „többpártállamnak” nyilván mások a szempontjai, mint a „pártállamnak”, de a halhatatlanságot kölcsönző elem stabil, mint valamely „kikezdehetetlen alap”. Úgy két évtized múltán, ám a Wass Albert fölbukkanása – az ő szava – mint „divatjelenség” nem múltán másról is értekezett. Arról, hogy ez a „csupán egyverses lírai életmű” – az egy vers: a „kivételes szépségű” *Üzenet haza* – „sokkal súlyosabb, összetettebb, elementárisabb költői összegzésektől” vonja el a figyelmet, s hogy az író iránti „lelkesültségünkben” alighanem „palástolni igyekszünk megannyi író sújtó feledékenységünket”.

Jól tudja persze, hogy többről, másról van szó, mint feledékenységről. Különben nem csodálkozott volna azon, hogy amikor (2001-ben) a kolozsvári *Korunk* körleveles kérdésére (melyik a XX. század tíz legszebb magyar verse) érkezett, „értéklibikókára” valló válaszok azt mutatták, hogy több „szavazó” nem tud elszakadni a szekértáborhoz való tartozás örömetől-gyötrelmétől, és ezért – mily ihletett a kép, „fényesíti a

tarlót, ahelyett, hogy a zöld vetést pártolná”. Anélkül, hogy megviselte volna, elviselte azokat a hosszú-hosszú időket, amikor úgy látszott, hogy „a posztmodern nyelvjáték eleve kiiktatja a kollektív identitásélmények, a nemzeti sorstapasztalatok jelentésbirodalmát”, ami a Szócs Gézára emlékező Bertha Zoltán „vágyvezérelt” véleménye szerint csak „múló babonának bizonyult”. Egyszer-kétszer-háromszor üdvözöltünk is indulatba jött – szelídebben szólva: hogy foldozhasson, égetett. Például amikor a Szegedy-Maszák Mihály felügyelte *Magyar irodalom történeteit* mélyrepülésnek látta, állítva: „Értékhibbantsága már-már gyalázat”. Bizonyítékai, érvei között szerepel, hogy Rejtő Jenő, az új „mesterségesen csiholt” értékangrosor futtatottja nem „sütkérezhet azon a teraszon, ahol egy Tersánszky Józsi, egy Karinthy vagy egy Tamási foglal helyet”. Pedig ő maga, Szakolczay Varga Lajos például a Lövinger, óh Lövinger, nagy benned a löinger” báját tudja értékelni, mi több, énekelni is tudná. (Egyszer, mikor úgy száz főnyi közönség előtt laudálhattam, isten bizony, dalra is fakadt a végén.) Az értéktelenség igénye, az elfogulatlanság mondat efféléket vele, ahogy akkor is, amikor Sütő Andrásról szólva, tőle kölcsönözve azt a címet ugratja a feltételezett olvasó szeme elé, hogy *Égő házban nem fészülködni kell, hanem tüzet oltani*. A posztmodern blablait emlegeti, a politika-irodalompolitika hóbörgőire céloz. Közöttük ott lehetnek ama magabiztos potentátok is, akik kétkednek Nagy László igazában, miszerint sorskérdésekről lehet játékosan is írni. S nem vennék magukra, ha az *ezüstfejú* (ha volna, aki nem tudná, Nagy Lászlót becézték így) a szemükbe mondaná: „borzongok azoktól, akiknek szája untalan nyűvi a legfenségesebb szavakat, hogy a nép és haza és emberiség”. Szakolczay is világosan fogalmaz *A ló áteshetik-e (saját) túlsó oldalára?* című esszéjében, állítván: „egy mű értékét sosem a szerzőjének ide- vagy odatartozása adja meg, hanem a benne átlényegített, csak így – egyedi formában, egyedi hangon – kimondható ’világ-egész’ hitelessége”. Ezért is hiheti őszintén: már nem élt hiába, ha (mert) megsimogathatta Kassák vagy a *Sorsszerűség, álmom, etika* című kötete legizgalmasabb fejezetének „hőse”, Nagy László ruháját. Azt kérdezi viszont a Sütő-könyv, az *Erdélyi változatlanságok* kapcsán: „Miféle akaratos nemzedékváltás történt, hogy Sütő (...) Romániában (Erdélyben) nem vagy alig kap hangot?” A mulasztások, méltánytalanságok listája bő. Az értéktisztelet, ami nála – nem úgy, mint ilyen, olyan oldali szószólók esetében – az értékek ismeretén alapul, sok mindenkit hiányoltathat vele. Páskándi Gézát az abszurdoidjaival, Székely Jánost a filozófiai töltetű drámáival, Kós Károlyt és Asztalos Istvánt, a különösen szeretett Jékely Zoltánt, Dsida Jenőt és Hervay Gizellát, töprengésre indítva: hová jut önismeretben és önszerveződésben az a nemzeti-nemzetiségi irodalom, kultúra, amelyik nem tudatosítja az értékeit. Emiatt nem egy esetben szomorúan állapít meg valamit, jobb kedvre derül viszont, amikor „a Nobel-díjat érdemlő regény”, a *Kő hull apadó kútba* kapcsán a szerző, Szilágyi István másik opuszáról, a *Hollóidőről* elmondhatja, hogy a „legmaibb mű”, s hogy aki a történetét, a fordulatosságot cselekményén túl a szimbólumvilága mögé lát, az „olyan ér-

tékkal fog gazdagodni, mintha az *Emberi színjátékot* olvasta volna”. Szavainak hitelét kritikusai alapállása szavatolja: az értékeknek nemcsak a csúcstól mer és tud beszélni, hanem a hibbantságáról is. Ismét Bertha Zoltán szavaival: „a kritikai tárgyilagosság és a felfedező, értékelő, értékelő entuziazmus” egyaránt jellemzi, mert – most meg beszélgető- és szerkesztőtársát, Ködöböcz Gábort idézve – olyan „öntörvényű, szuverén, a Németh László-i léleklángra és saját növéstervére figyelő ember, aki a misszióként megélt munkavégzés közben a konfliktusokat is becsülettel vállalja”.

Végezetül a magasztosan komoly kijelentéseket követően jó lenne tudni, hogy a kötetben, a *Párbeszéd* és *perbeszéd*ben is közölt beszélgetés címébe emelt kérdésre, *Felparcellázható-e a comberdő?*, mi a válasza. S hogy ez összefügg-e a terveivel, hisz előtte a nyílt tér, előtte a pálya, s úgy éreztethetjük vele, eljött az ideje kisebbség-konceptiója gazdagításának, színesítésének. Elég csak arra gondolni, hogy ma, széke foglalásával szinte teljesen egy időben kezdődik valahol (Újvidéken) egy konferencia *Kisebbség az irodalomban* címmel, ahol előadások hangzanak el például a Máság és identitásról, aztán *Az érzékenyítés groteszk formáiról*. Ha tíz év múlva, ahogy ezt az elején említettem, lenne szerencsém ismét laudálni, biztos elérzékenyülnék, tapasztalván a „nemzeti sorskérdések jelentésbirodalmának” omlatag voltát. Akár tetszik ez majd – lásd a Berzeviczy-mottót – az udvarnak, akár visszatetszőnek találja.

Karneváli figurák foo kutyával (1998, mázatlan porcelán)